

Írók kiegyezéskor

3. A sólyom és a pacsirta*

Eötvös felszabadultan távozott a képviselőházból, s a délceg léptű Jókai akaratosan is a nyomába ért. A Sándor utca és a Múzeum körút sarkán lassított, hogy lemaradjon tőle, végül mégis megszólította:

– József bátyám, veled tarthatok egy darabon, ha már véletlenül egyszerre lett elégünk a semmitmondó vitákból?

– Meg a folyosói pletykákból – legyintett Eötvös.

– Azok legalább újdonságok, és írói témákat kínálnak. Hanem a szónoklatok kiábrándítóak, különösen, ha ugyanabban a beszédben fújnak hideget és meleget. – Jókai lesütötte szemét, és elmosolyodott: – Mi tagadás, nemegyszer előfordult velem is. Kár hallgatni bennünket, honatyákat. Aproó, volna rá egy órácskád, hogy beüljünk valahová, kiszellőztetni a fejünket?

– Csak a kocsiállomásig mennénk együtt – bizonytalankodott Eötvös. – De melyik vendéglőt javasolnád?

Jókai elsőként a Tigrist, Eötvösék törzshelyét ajánlotta, másodikul a közeli Csigát:

– Ott Vörösmarty emlékét idézhetnénk, én még Petőfiét is, te Berzsenyiét, bár ő mindössze egyszer fordult meg a hangos fővárosi kocsmában. Lehet, te sem fogsz többé. – Hallgatott egy kis ideig, végül kibökte: – Ha nem volna elledre... szeretnék meghallgatni fenntartásaidat illetően irányomban. Régóta keresem rá az alkalmat.

Eötvös töprengett, majd belátta, hogy kénytelen engedni az indítványnak. Igyekezett leplezni a váratlan program okozta bosszúságát:

– Nem tudom, mire célszól. De látod, nem vagyok tartózkodó veled. Egyáltalán: íróként vagy közszereplőként értetted, hogy irányodban?

BÁRÁNY LÁSZLÓ (1948) író, szerkesztő, tanár. A szegedi bölcsészkaron végzett. Írt kritikákat, filozófiai, lélektani és irodalmi esszéket. Szépprózája morális problémákat boncol a történelemben és a jelenkorban. Legutóbbi kötete: *Hangok a színpalak mögül* (novellák és elbeszélések, 2023).

* Az előzmények a *Hitel* 2024. szeptemberi és 2025. februári számában olvashatók. Bennük Madách Imre, illetve Arany János volt Eötvös József beszélgetőtársa.

A vendéglő felé vették útjukat. Jókai kereste a megfelelő kifejezést:

- Hazafiként. Sosem mondtad ugyan, de úgy érzem, hogy gyanakvón nézel rám, mert átváltoztam a kiegyezés hajdani ellenzőjéből a dinasztia szekértolójává. Az önkényuralom idején nem hoztatók, felirati pártiakhoz tartoztam, akik alattvalóként egyezkedtetek volna az udvarral, hanem a határozatiakhoz, akik átiratokkal kívánták üzeni az udvarnak kitarásunkat a negyvennyolcas törvények mellett. Azóta megváltozott a helyzet, s mai állásponomat rossz szemmel nézed, pedig te mindig is felirati voltál.

- Igaz, én *mindig* is az voltam - nyomta meg kissé a szót Eötvös. - De nem dinasztikusként, aki híve a császárnak, csak royalistaként, királyhűen.

Jókai visszatért személyes gondjára:

- Magam nevében is említettem a gyanakvást. Jó ideje belemerevedtünk. Nem mi ketten, hanem egész nemzedékünk.

- Nemzedékeink.

- Ne öregítsd magad, kortársak vagyunk! Csak tizenkét év az előnyöd hozzáam képe, bár azzal is cselekvő részese lehettél a reformkornak. Most közé-pütt vagy.

- Életkorban? Vagy a függetlenségi és a dualista pólus között?

- Talán mindkét tekintetben.

- A te helyedben inkább úgy fogalmaznék, hogy félúton.

- Jól érttem hát szavaidból, hogy átállóban vagyok. Nem veszem bántónak, habár elnézőnek sem. A Tisztelt Házban sem azt tartom fontosnak, hogy ki hol ül, hanem hogy ott mit hangoztat.

- Arra céloztam, hogy eszmei téren átléped a nemzedékhatárt, csak éppen az ellenkező irányban, mint annak idején mi. Belőlünk, reformerekből sokan lettek forradalmárokká, te meg közülük indultál, s most a fontolva haladókhöz közelítesz. Miért akartalak volna megsérteni, mikor én is ez utóbbiak táborába tartozom?

Egynéhány lépésnyire voltak már a Csigától, Jókai hallgatott, míg be nem tértek. Helyet foglaltak, s csak az első pohár után szólalt meg:

- Mindenképpen magamra venném a rosszallásodat, ha egzisztenciális érdekem fűződne az irányváltáshoz. Nem tagadom, hogy olykor módosítok pályámon, és fenntartom a jogot rá. Nem vélem magam csálhatatlannak, így hát kísérletezem. Úgy tudom, ez kiváltképp liberális eljárás. Nem pártbéli jó helyzetem révén jutok jövedelemhez. Abból élek, hogy írok. De nem azért írok, hogy belőle éljek, hanem ellenkezően: azért kell megélnem, hogy írhasak.

Eötvös helyeselt:

- Jól teszed, hogy kitarasz az alkotásban. Nem akarom sorolni művészi erényeidet, mert részben öndicséret volna, hiszen például *Egy magyar nábob*odat sok tekintetben rokonnak látom *A falu jegyzőjével*. Kísérleti módszeredet pedig műveidből is ismerhetem. Sorban rápróbálsz mindig újabb hőseidre az építő társadalmi főszerepet: a nemesekre, főurakra, majd a művészekre, mesteremberekre, katonára, még ha osztrák is. Nálad ők formálják a történel-

münket. Szerintem pedig fordítva van, inkább az események alakítanak bennünket.

– Ez így mereven szembeállítva feloldhatatlan ellentétnek tűnik. De valójában nem az a kérdés, hogy *ki* cselekszik, a Történelem-e vagy az Ember, hanem hogy *kik* azok a személyek, akik mozgatják az eseményeket, akár a háttérből. Ha jól tudom, ez is liberális eszme, nevezetesen az egyéniségi elv.

– Nemzetben gondolkodsz ugyan, de ha úgy vesszük, az emberi nemnek az is csak egy individuuma, helyesebben alfaja, s olykor akként is viselkedik. Hol jól, hol rosszul. Ám te újabb és újabb jötevő típusaidnak rendületlenül bizalmat szavazol. Ennyire optimista volnál? Vagy ilyen mértékben van szükséged illúziókra? Az újonnan föllépő társadalmi rétegek valóban töretlen reménységgel töltenek el? Nem mintha tőlem bármelyik osztály fiai idegenek volnának, csak a kiszorítósadjuk az.

Jókai megvakarta fejét, óvatosan, hogy vendéghája félre ne csússzon:

– Ha megengeded, kérdéssel felelek. Te pesszimista vagy? Nem hinném. Illúziótlanágod sem tesz azzá, csak még tiszteletreméltóbbként tünteti föl helytállásodat. Teljesítményed jóval nagyobb, mint az enyém, gyermeki ábrándozóé. Bizakodásom nem politikai megfontolásból fakad, egyszerűen lelkialkat kérdése. Nem jövendölés, csupán önvallomás. Keserű életérzéssel nem tudnék dolgozni. Szerintem a derű- és a borúlátáshoz is jövöbelátási képesség kellene, s bennem nincsen. Benned volna?

– Az önjelölt jósok ellenében Szophoklésszel értek egyet: „Hiába is akarná, előre látni senki sem képes a jövendőt.” Attól tartok, drágán megfizetünk még az utópiáékért. Realizmusra törekszem, nemcsak a stíl értelmében, hanem a jelenbe zártság okán. A stílust tekintve itt-ott romantikusak is a műveim, akár a tiéid, másutt meg szentimentálisak. De nem ez az igazán fontos.

Jókai lelkesen helyeselt:

– Bizony nem! Nálam a zabolátlan romantikus eseménysor csak fűzőfonal, hogy az olvasónak kedve legyen szemügyre venni rajta a gyöngyöket.

Eötvös közbevetette: – Tehát úgy is mondhatnám, hogy a cselekvény csupán mézesmadzag. Regényeid mégis hűen kirajzolják az ország állapotját, az összképet akár realistán is nevezhetném. Még ha jellemeid hol túlzottan alantások, hol meg idealizáltak is. Habár az én Violám és Peti cigányom nem különben eszményített, mert kezdetben úgy kívánta a liberális doktrína. Ma már nem hirdetni, hanem gyakorlatra váltani igyekszem a szabadelvűséget. Fújnak rám jobbról és balról. A hegymászás sosem merített ki, de e vegzálásokba jócskán belefáradtam. Beterjesztem idei, 1870-es jelentésemet a népoktatás helyzetéről az országgyűlésnek, és alighanem az lesz a hattyúdalom. Shakespeare után szabadon: pallérozni jöttem a nemzetet, nem dicsérni. Vagy Széchenyi szavával: testi-lelki szepítésén munkálkodni.

– Széchenyi nyomán engem is társadalompedagógiai szándék vezet, amikor fordulatos történetekkel élek csali gyanánt. Olvasatlan művek nemigen hatnának széles körben.

- Belső kényszer hajt az írásra, vagy a külvilágnak való megfelelés igénye?
- Miért választanánk el a kettőt? A nemzet előtt álló teendőket önerőmből kívánom népszerűsíteni, személyes célként honfitársaim elé tűzni. Elfogadni akkor fogják, ha abból a gondolatkörből szólok hozzájuk, amelyben mozognak. Nem magamról beszéltem hőseimet, akkor inkább lírikus lennék. A közvéleményre tekintek ahelyett, hogy saját elméleteimet oktrojálnám az olvasókra.
- Itt Jókai megtorpant, nehogy Eötvös magára értse a célzást. Igyekezett továbblépni. - Hanem te mostanában mintha visszavonultál volna az írástól. Bizonyára egész embert kíván a törvénykezés, a miniszterség, legalábbis egy időre.

- Csakugyan - bólintott Eötvös. - Az előbbihez még annyit, hogy én sem törekedtem magamról, csak magamból írni, olyan felismeréseket megfogalmazni, amelyekre tulajdon erőfeszitésemmel jutottam. Megosztásukkal használni kívántam. Az utóbbi években kormányzati teendőket vállaltam föl. Országgyűlési jelentésem szomorú statisztikai adatai szerint a szép előírások csak félig valósulnak meg. De ha már témát váltottunk, hagyjuk itt ezt a költők tanúját! Az irodalom nem az irodalomról szól, az írók se fecsegjenek szüntelenül róla! Ideje lenne a hazamenetelre gondolni. Egyfelé lakunk, tarts velem az úton! Fogok egy fiákert, s együtt hajtunk a Svábhegyre majorságodhoz, onnan Széchenyi-hegyi villám egy ugrás csupán. Úgyszólván szomszédok vagyunk, csodálkozom is, hogy mindig csak Pesten találkoztunk. - Kérte a számlát, majd elindultak a közeli kocsiállomáshoz.

Jókai kilépett, hogy megelőzze a bérléssel Eötvöst. Két kocsis is lekapta lováról az abrakos tarisznyát, de egyikük csalódottan visszatette, amikor hallotta, hogy csak egy fuvar lesz. Jókai azért mégis adott neki igen szép borralalót, anélkül, hogy tudná: már-már fejedelmet. Nem volt érzéke a pénzhez. Miután elhelyezkedtek az ülésen, fölvette az elejtett fonalat:

- A népispolák felében nem teljesülnek ugyan a törvény előírásai, de nézhetjük arról az oldalról is, hogy a másik felükben viszont érvényesülnek.

Eötvös keserű hangon mondta:

- Ha ebben megelégszünk a félmegoldással, akkor bármi másban is megalkuvók leszünk. Alkuszok korában élünk. Jól tudod, az *Enyim, tied, övé* meg a *Fekete gyémántok* című könyveid is tanúsítják.

- Tetszik, nem tetszik nekünk, az ősi helyett a pénzügyi alapokon nyugvó, racionális gazdálkodása a jövő.

- Ismered-e Lesage *Gil Blas de Santillana históriája* című regényét a múlt századból? Szerepel benne egy tisztességben megőszült zsidó kereskedő, ám nem ő hivatkozik az észszerűségre, hanem az uzsorázó ócskás takarózik vele.

- De miután elfogadtuk a kiegyezést, van-e jogunk felróni bárkinek is, ha azt látjuk, hogy aki kapja, marja?

- Kötelességünk volna. Viszont nemigen tesszük. De lovagiasan fogalmaztál többes számban, mert kettőnk közül csak én helyesletem az egyezséget.

- Nem ránk, az országra értettem. Próbálkozhatunk... ezzel-azzal.

Eötvös inkább csak önmagától kérdezte:

- Hol van a határ ez-és-az meg ez-vagy-az között? Azt szeretem, ha egyértelmű a választék. Vajon mi különbözteti meg a rugalmasságot a köpönyegforgatástól? Tartanék tőle, hogy a többfelé nyitott próbálkozás könnyen szélkasszá tehet.

- Csupán az érdekhajhászt ítélem el, ha más és más eszméhez csatlakozik, helyezkedik. De aki nem nyereszkedik, azt nem szólom meg.

Jókai innentől azt érezte, hogy a Krisztinavárosból már gyalog kellene fölmennie a hegyre, miután békésen elköszön, mert úgy látta, hogy tehetetlen a lappangó gyanúval, Eötvös puritán erkölcsi mércéjével szemben. Pedig azt Eötvös önmaga és nem mások elé állította, ahogy a politikában szokás. De nem szállhatott ki, mivel ő hívta meg kollégáját a kocsútra.

Eötvös meg azon gondolkodott, hogy a felemás balközép ellenzékiiségben való kitartásért igenis becsülni tudná Jókait, bár abban az eszmekörben a hajdani forradalmas szellemből csak annyi maradt, hogy *eddig, és ne tovább*. De egyre inkább úgy tűnik, hogy párttársaival a konzervatív szabadelvű kormány felé húz ő is. S ha ez utóbbi mellett köt ki, azzal csalódást okoz majd.

- Sosem vádolnálak nyereségvággyal - szolt engesztelően. - Nagy különbség, hogy valaki a szívére és eszére vagy a zsebére hallgat.

- Jó, hogy mondod, mert éppen meg akartam kérdezni: velem vagy magaddal vitázol-e. Mindenesetre én fenntartom a véleményváltoztatás jogát. Szép volt ugyan Petőfi nyílegyenes pályája, de honnan tudhatnánk, hogy ha nem olyan tragikusan rövid, vajon nem módosul-e. A császár is mekkorát változott azzal, hogy önkényúrból királlyá koronázták! Ki hitte volna, hogy Haynau letelepszik nálunk, és beilleszkedik a magyar világba? A demokrácia lényege a pluralizmus, azért lettünk híveivé, hogy ne legyünk egyetlen kényszerpályára kárhozható. Legyen szabad választani, változtatni és változni!

Eötvös megfontoltságra intette:

- Nem tudom, fölfigyeltél-e rá, hogy képviselőtársaink talán gyakrabban emlegetik még Napóleonnál is Talleyrand-t, a császárnak hol híve, hol ellenfele, színváltó külügyért. Azt nézik, hogy uralkodók kegyeit élvezte, és azt nem, hogy eltúrta megvetésüket. Lehet jó a változás, de nem föltétlenül az. Legkevésbé, ha oda-vissza történik.

- Az én írásaimban is találkozhatasz Talleyrand nevével, de nemigen hízelgő jelzők kíséretében. Ha én alkati bizakodó vagyok, akkor ő meg ravasz előrelátó. Én későn ocsúdom, ő jó időben fölkészült minden eshetőségre - bólogatott Jókai.

- Így aztán sosem kellett elismernie, ha nem volt igaza.

- Aminél már csak azt nehezebb kimondani, hogy most nincsen igazam. Én ezzel próbálkozom, amikor megkérdem magamtól, hogy vajon nem Deákot igazolja-e mégis inkább az idő...

- ...mint téged? Vagy Kossuthot? Ő azzal érvel, hogy a dualizmus vállalásával a világ szemében magunkra vettük az Osztrák Császárság bűneit, s várhatjuk a majdani büntetést. Kasszandra-levelébe foglalt jóslatával látszatra bezárul a kör, mégsem teljes a lehetőségek, az ő szavával az „exigenciák” ilyen

számbevétele. Úgy vélte, hogy Ausztriáról való elmulasztott leválásunk bűntelenséget biztosított volna nekünk. Azzal nem számolt, hogy egy független Magyarország majdani kedvező megítélésére a nagyhatalmak részéről éppúgy nem vona garancia. A békeszerződéseket nem erkölcsi megfontolásokból kötik. Különben sem tudhatjuk, hogy mely helyzetben és mely bűnösök ítélkeznek majd egykor fölöttünk. Jobb, ha a jelennél maradunk.

- Pedig a kiegyezés korántsem csak arról szól.

- Nektek, fiatalabbaknak, az utánunk jött liberális nemzedéknek, Tisza Kálmán híveinek éppannyira a jövőtökről. A tapasztaltabbak viszont tudják már, hogy mindig jelen van, jövő nincs: az csupán lehet. Hozzájárulni mindössze a ma szolgálatával tudunk. A többi délibábkergetés. Az abszolutizmus idején doktriner módon jobb híján a jövőn véltünk munkálkodni. Amióta jelenné lett, jóval kevésbé lélekiemelő. Ezért azt mondom, nem nagyon érdemes törnünk rajta a fejünket, hogy a haza bölcsének vagy a turini remetének volt-e igaza. Bortorság azt hinni, hogy az igazságtól függenek az események. A somolygó harmadik, Tisza Kálmán van nyeregben.

- Ezek szerint úgy módosul a kérdés, hogy Deák vagy Tisza mellett szól-e több érv.

- Ha nekem kellene ma döntenem, harmadik megoldást választanék. De szerencsére én már lehorgonyoztam a kehidai bölcs mellett.

- Kit ajánlanál harmadikul?

Eötvös fanyarul elmosolyodott:

- Nem kit, hanem mit.

- Vagyis?

- A pártokon kívül maradást.

- De már Tisza Kálmán körében vagyok.

- Annál kevésbé érdemes sokat latolgatnod a két vezér tekintélyét. Csak ők különböznek, pártjaik alig. Nem lepne meg, ha egyszer csak összeolvadnának.

- Én is látom a lehetőségét.

- Az meg több, mint eshetőség, hogy újabb liberális ivadékok is lépnek majd a nyomunkba. De azt gyanítom, gyakorlatukban az elveinkre már rá sem ismernénk.

- Látod, gyanakvó vagy... - mondta Jókai, ekkor már derűsebben.

- Legalább nem kell úgy érezned, hogy csak veled. Különben meg ne hidd, hogy túlzó igényeim volnának az emberek iránt. Realitásérzékeléssel sosem egyezett Robespierre rögeszméje, hogy a polgártársaknak afféle sztoikus erkölcsbajnokoknak kell lenniük. Ilyen illúzióval várhatta a szabadság, egyenlőség, testvériség megvalósulását. Azt várhatta... egészen addig, míg vérszomjas eszmétársai le nem nyakazták.

- Talán két jelszó elég lett volna.

- Én már az első teljesülésével beérvem.

- A népiskolák ügyében nem vagy hajlandó megalkudni félmegoldással. Nagy általánosságban mégis honnan ez a lemondás?

- Azon a téren hatásköröm, befolyásom van. A társadalom egészére nincsen.
- Lehet... lesz a nemzetnek.
- Talán.
- S ha, ne adj' isten, mégsem? Hogyan képzeled a hazát az eljövendő korokban?

- Nem nyugodt révbe ért, hanem továbbra is vészes hullámokkal küzdő hajónak. Nem áltatom magam azzal, hogy akár az ókonzervatívok, akár a forradalmárok álmodta ígéret földjén fogunk kikötni. Beletörődésnek tűnik a végső intelem, amellyel Aiszkhülosz zárja az *Oltalomkeresőket*, de én egy hasonló szemléletű államhatósággal a népbolondító ígéretők ellenében bármikor készséggel kiegyezem: „A sok baj közül jobb a kisebb. A jogban következetesség legyen.” Ez a legtöbb, amit remélhetünk. Fényes kilátásokkal kecsegtető szírenhangokra nem hallgatok, eredjenek akár a Világosság századából, a tizennyolcadikból, akár nemzeti történelmünk századaiból.

- Kilátásainkról nem csak a kiegyezés előtt nem tudtuk, hogy melyik esetben lesznek fényesebbek: ha beadjuk a derekunkat, vagy ha nem. Ellenpróba híján azóta és ezután is csak találgathatjuk, hogy jól vagy rosszul döntöttünk-e. Ha úgy tetszik, én különbékét kötök. De lassan fölérünk a hegytetőre - tekintett körül Jókai. - Még megkérdezném tőled, hogy írhatok-e beszélgetésünkből egy interjút vagy novellát a *Hon* olvasóinak, biztosan érdekelné őket.

- Éppen kérni szerettelek volna, hogy ne tedd. Amiket elmondtam, nem kiérlelt gondolatok, csak rögtönzések. Mielőtt nyilvánosság elé tárok egy gondolatot, mindig százszor is megforgatom a fejemben. Társalgásunkat tekintsd úgy, mint baráti csevegést!

- Sajnálom az elutasítást, de egyúttal köszönöm nyíltságodat. És ezzel el is köszönök.

- Várj csak, még annyit, hogy egy igen személyes közléssel megerősítem kölcsönös bizalmunkat. Semmit sem írnék ugyan másként, mint ahogy olvasható könyveimben. Nyugodni az anyaföldben mégis egykor megtagadott apám mellett szeretnék.

- Aki ókonzervatív volt, ugye... (Kőszívű ember - mondta magában Jókai, s jólesően érezte, hogy tavalyi könyvével szépen sikerült búcsúznia a forradalmas időktől.)

- ...igen, és aulikus volt - borongott Eötvös. - Neveltetésemet mégis egy jakobinusra bízta, talán azért, hogy ne egyoldalúan tájékozódjam a világban. Pedig a szemellenzösséget a közvélekedés erénnyé szépíti eszmehűség néven. Az vesse rám az első követ, aki az elfogulatlan közszellemért nálam többet tudott tenni.

Jókai félrenézett. Megkövezni senki sem fog - gondolta. - Ünnepelnek, szoborba öntenek. De vajon követnek-e?